

גוגן - האיש שויתר על הפרוטה למען הירח
על תמונתו: הֵיָה מסתורי! (Soyes mysterieuses)

הדסה גורוֹחוֹבסקי

את גוגן ואת חיפושיו המתמידים אחר מקורות השראה ליצירה, אין צורך להציג. גם מי שאינו מתעניין במיוחד באומנות, מכיר אפיזודות פיקנטיות מתולדות חייו: נדודיו המתמידים, נטישת משפחתו ומקום עבודתו הבטוח בבורסה לטובת האמנות, המריבה עם חברו ואן גוך בבית הצהוב בארל, שלאחריה כרת ואן גוך את אזנו, עזיבתו לטהיטי וחיוו בבקתה קטנה בקרב הילידים ועם הילידות. אוטוביוגרפיה שהיוותה השראה יוצאת מן הכלל לספרות יפה ולסרט הוליבודי.

גוגן החל את דרכו האומנותית בגיל מאוחר יחסית והיה למעשה אוטודידקט. כמו אוטודידקטים רבים, גם גוגן, לעיתים קרובות למדי, לא היה מרוצה מהישגיו האומנותיים. אף על פי ששליטתו הטכנית בכל הקשור לצבע, לאנטומיה, לפרספקטיבה, ולקומפוזיציות נועזות ובלתי שגרתיות מרשימה ביותר. יעידו על כך הציורים האימפרסיוניסטיים שעשה כבר בראשית דרכו.

נראה שהישגים אלה לא סיפקו אותו. הוא נסע לברטאן בצפון מערב צרפת, בתקווה למצוא שם את "הדבר האמיתי": אורח חיים פשוט ותמים של איכרים מאמינים, רחוק מהחיים הבורגניים בפריז. ברטאן קסמה לו במנהגיה הקדומים ובפולקלור עתיק היומין שנשתמר בה, כמו גם בנופיה העגומים. אך גם שהותו שם לא העניקה לו שקט נפשי והישגיו האומנותיים לא הסבו לו אושר.

והנה חיתוך עץ קטן מ-1890, שעשה גוגן בברטאן בעיירת החוף La Poulde, המתאר אשה רוחצת בים, ממלא אותו שמחה. הוא מתייחס ליצירה זו במכתבים שכתב לחברו הצייר הסימבוליסטי, אמיל ברנאר, ולאחיו של ואן גוך, תיאו, שהיה בעל גלריה לאמנות. לברנאר הוא כותב: "יצרתי חיתוך עץ, בן זוג לראשון שלי, הוא נקרא היה מיסתורי! ואני מאד מרוצה ממנו. למעשה אני חושב שאף פעם קודם לכן לא עשיתי דבר כל כך מוצלח." ולתיאו כתב: "עכשיו אני מסיים חיתוך עץ שאני חושב שהוא הרבה יותר מוצלח מהראשון", (הראשון היה "אהבו והיו מאושרים"). מאוחר יותר אף דרש סכום נכבד למדי עבורו (פי שלושה ויותר מיצירות אחרות שעשה באותה תקופה).

מה גרם לגוגן להיות כל כך מרוצה מיצירה שעל פניו נראית בלתי מעודנת, שטוחה, חסרת פרופורציות, בעלת אנטומיה מעוותת, פרספקטיבה לא נכונה וקומפוזיציה פשטנית למדי? מה גרם לו לחוש שעשה צעד חשוב ביצירה שבה "נסוג" מכל הישגיו הקודמים?
שאלה זהה ניתן לשאול גם לגבי הישגים אחרים בחייו: הישגים כלכליים, חברתיים, משפחתיים אשר נטש כדי לעסוק באמנות.

קשה לבדוק את כל המניעים הפסיכולוגיים שהשפיעו על חייו, אך בולטת מאוד אי נחת בסיסית באישיותו, הגורמת לגוגן לנוע ללא הרף. ברור שהוא מחפש איזו אמת פנימית שתעניק לו סיפוק ושלווה. גוגן חש כי הישגיו הטכניים מצליחים לבטא רק מציאות חלקית-חיצונית, ומציאות חיצונית אינה מעניינתו. הוא זונח את הגישה האימפרסיוניסטית המאפיינת את ראשית דרכו האומנותית. הוא אינו מעוניין יותר במראה העיניים, בהשפעת האור על הצבע, או ברגע החולף. התמונה לגבי דידו אינה "חלון למציאות" אלא "חלון לנפש". לכן הוא זונח את הנושאים האימפרסיוניסטיים, העוסקים בעיקר בתיאורי נוף ומחפש אחר אמת שאותה הוא שואף למצוא במקורות מיתולוגיים קדומים ובתרבויות עתיקות בהם גלומים סמלים אוניברסליים נצחיים.

היה מסתורי היא אחת היצירות המסמלות את המעבר מהתיאור הריאליסטי לתאור הסימבולי. חיתוך העץ מתאר כאמור אשה רוחצת בים והוא מעין יצירת המשך לתמונה שגוגן עשה קודם לכן ששמה "בין הגלים" או "אונדין". אונדין היא בת ים מיתולוגית מהמסורת האירופית, שמה בא מלטינית ופירושו "גל". על פי האגדה הופכת הנימפה לאשה כשהיא מתאהבת באדם, אבל נידונה למוות, אם הוא לא נאמן לה. זוהי הדמות המופיעה במרכז חיתוך העץ הקטן, אך נוספו לה שתי דמויות אלגוריות: פני אישה הנמצאים בחלק הימני העליון של התמונה ודמות נשית נוספת בצדה השמאלי.

מהו אם כן נושא היצירה? וכיצד היא משקפת את אישיותו של גוגן ואת השקפת עולמו?

לו היה צורך לתאר את מהלך חייו של גוגן בדמוי ציורי או גרפי, אחד הדמויים הראשונים שהיו עולים מן הסתם הוא "גל". כמו גלי הים הוא חי בתנועה מתמדת, בסערה. מתקשה להכות שורשים במקום אחד. חייו מאופיינים בנדודים מתמידים, באי יציבות, בחיפוש אחר מקומות ומקורות השראה חדשים. המים לגביו הם מקור חיים והשראה כמו גם מקום סוער ומסוכן. רגליו לא מוצאות מנוח ויומן מסעותיו גדוש לעייפה: בילדותו הפליג לפרו, למשפחת אמו וחזר לפריז. בצעירותו הצטרף לצי הסוחר, לאחר מכן הצטרף לצי הצבאי, בו שרת במלחמה ב-1870. הוא הרבה לנוע בצרפת עצמה ובארצות אחרות באירופה. יצא למסע ימי למרטיניק, הפליג לטהיטי - אי שופע מים באוקיינוס השקט, חזר לצרפת ושוב נסע לטהיטי שם חי בשנותיו האחרונות ושם מת.

המוטיב השני המאפיין את גוגן ובא לידי ביטוי ביצירה זו, הוא החיפוש אחר גן העדן האבוד: מושג המכיל את הבריאה, הראשוניות, התמימות והפשטות שאבדו. את אלה הוא מקווה למצוא באמנות ה"פרימיטיבית". ביצירה זו מופיע לראשונה ה"מודל הטהיטני" של גוגן. עוד לפני שרגלו דרכה באי. את הנימפה הברטונית הוא צבע בפטינה כהה, פניה וידה הגדולה נעשו בהשפעת פיסול מיאווה, אותו ראה גוגן בתערוכה בין לאומית שהתקיימה ב-1889. ידוע שבאותה עת כבר גמלה בלבו ההחלטה לעזוב לטהיטי והוא החל לקרוא ספרות פופולרית על האוקיינוס השקט. הוא קיבל מושג על האי ועל אנשיו אך לא פגש בהם בפועל ואת חלום טהיטי הוא מנסה להגשים דרך האומנות.

כוחה של היצירה אינו רק בכך שהיא משקפת את אישיותו של גוגן או את הביוגרפיה שלו, או אפילו את מאוויו, אלא בכך שהיא נוגעת בשאלות אוניברסליות ובמהות היצירה האמנותית.

בהיה מסתורי יוצר גוגן לראשונה אמנות סמלית שבכל מרכיביה הוא מצליח להגיע לאמת אוניברסלית ארכיטיפית. אפילו לבחירת הטכניקה – חיתוך עץ, יש משמעות סמלית. גוגן בוחר בחומר ראשוני, פשוט ובטכניקה בלתי מתוחכמת המבטאת שלב קדום וראשוני ביצירה, אידיאל של צמצום ופשטות. הנושא שהוא בוחר בו הוא המסתורין של האישה כמייצג את סוד היצירה. התמונה מתארת מקור מים-בריכה או ים מוקפים ביבשה מעין רחם, בתוך המים שלוש נשים המייצגות סמלים קוסמיים: במרכז אשה רוחצת בים. הים ובת-הים מסמלים את המסתורין, את הלא מודע, מעמקי הפנימיות הנסתרת. בצד הימני העליון, פני האשה מייצגים את הירח, שערה אדמוני דמוי סהר והגל

מימינה אף הוא מעוצב בצורת פניו החשוכים של הירח. הלבנה החסרה נמצאת במצב שבו הירח שב למקורותיו הגנוזים כדי להתמלא, תיאור זה קושר את הירח למחזוריות הטבע כמו גם למחזור האישה המסמל את פוריותה. הפנים בחלק התחתון משמאל נראות ארציות יותר, לשיער האישה צורת גל הנובע מהאדמה ומסמל את מעיין החיים, סמל הבריאה, שמימיו פורצים מן התהום, ממעמקי האדמה ושבים וחוזרים אליה כדי להפרותה. המים הזורמים בזרם מעגלי ומוקפים בפרחים מסמלים את ההווה הנשית המסתורית המפירה. והזרם השוצף סביבה הוא און החיים היוצר מעגל תמורות נצחי של התהוות, לידה ומוות.

לאישה הרוחצת שבמרכז התמונה יד גדולה במיוחד, מוטיב שבאומנות מסמל את היצירה עצמה, את ההוצאה מן הכוח אל הפועל. האומנות הקושרת את החומר עם הרוח, המחברת את האדמה עם השמים דרך סודו של הים. שמה של היצירה "הייה מסתורי" מצביע על תפיסת האמנות כסוד, כנסתר. גוגן מבין שלאמנות יש פן חבוי שהוא לא פחות חשוב מהפן הנגלה. שביצירה חבוי רובד נוסף הקיים בנפש האדם שהוא לא תמיד גלוי וברור. הוא גם אינו חושש מאזור דמדומים לא ברור זה ואולי אף מעדיף אותו ולכן מבקש היה מסתורי!